

HONFOGLALÁS KORI TEGEZES SÍR VÖRSÖN

KÖLTŐ LÁSZLÓ

A kis-balatoni leletmentő program keretében folyó vörsi ásatások eredményeiről legutóbb a népvándorlás kor fiatal kutatóinak nyíregyházi találkozóján számoltunk be, ahol az 1991-ig feltárt, és szerológiaiailag elemzett sírok alapján ismertettük a papkerti kora középkori temető régészeti horizontjait, valamint bizonyos belső összefüggéseket próbáltunk megállapítani néhány „családszerkezeti” modell felállítására alapján (*Költő-Lengyel-Pap-Szentpéteri*, 1992.).¹

Jelen dolgozatomban a Vörs-Papkert-B lelőhely 561. sz. sírjával szeretnék röviden foglalkozni, amely kiemelkedő jelentőségű helyet foglal el a temető X. századi sírjai között.

Az 1992-ig feltárt 683 sír közül leletanyaga, és az eddig elvégzett természetudományos vizsgálatok alapján, 34 sírt keltezhetünk a X. századra. A sírok az egész temető területén szétszórva megtalálhatók (1. térkép).² A kelteztést a sírokban talált Berengar Rex érem (450. sír), az aranyozott, rombusz alakú ingnyakdíszek, szaltovói típusú fülbevaló (406. sír), egy szórványként talált, kéttagú csüngőhöz tartozó kerek veret, valamint a klasszikus honfoglalás kori kengyel- és nyílhegy típusok (310., 500., 510., 561., 595. sír) támasztják alá. A sírokra általános jellemzőként a leletanyag meghatározásán kívül csak az átlagostól sekélyebb mélységet állapíthatjuk meg. A tájolás tekintetében nem sikerült szorosabb összefüggést találnunk, mint ahogy a temető egészében sem állapíthatunk meg a különböző régészeti horizontokhoz rendelhető bárminemű rendszerességet. (Az irányítás a NY-K-i irány körül általában nem túl nagy eltéréssel ingadozik, s előfordul néhány ellentétes tájolás is.)

A X. századi temetkezések között négy esetben előforduló szuperpozíció (a 310., 404., 231. és 135. sírok vágnak korábbi sírokat) régészetileg értékelhetetlen, mivel az alattuk található sírok nem tartalmaznak korhatározó leletanyagot. A természetudományos vizsgálatok az egymás fölértékelhető temetkezéseket nem választják el korban lényegesen egymástól (az alsó sírok csupán 1–2 generációval korábbiak határozhatók meg).

1 Ugyanitt a temetővel foglalkozó korábbi irodalom is megtalálható. A lelőhely komplex módszerrel feldolgozása az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatásával folyik.

2 A térképen 35-ként jelöljük a 95. sírt is ebben a horizontban, bár az abban előkerült aranyozott bronzlemezről készült ékberakásos gyöngyszemnek dél-orszországi XI–XII. századi páthuzamai alapján korábbi közleményeinkben inkább a temető legkésőbbi szakaszához tartozónak ítéltük meg (*Költő-Szentpéteri* 1990., *Költő-Lengyel-Pap-Szentpéteri* 1992.). Úgy vélem azonban, hogy – fenntartva az e csoporton belüli legkésőbbi keltezésének valószínűségét (bizonyosan másodlagosan felhasznált darabról lévén szó) – a VIII–IX. századi bizánci előképek alapján (Huyghe 1968. 229. skk.) megengedhető, hogy ebben a közösségben már a X. században megjelenjen. Annál is inkább, mivel a „hajkarikás” sírok java XI. századra való datálása is kétséges, hiszen hiányzanak a késői idősakra jellemző klasszikus Bjelo-Brdo-i együttesek. A sírokban talált 1–2 pödrott végű kanikát fülbevalóként használják, hiányzanak a vastag karikájú, bordázott végű karikák, nincsenek meg az ezekkel együttjáró obolusok sem, csupán a 450. sírban találtunk egy Berengar Rex érmét, igaz nyakláncra fűzve, viszont bronz drótból sodort nyakperreccel együtt. A temető legkésőbbi sírjaihoz a lépcsős fejű, poncolt gyűrűket tartalmazó sírok tartozhatnak (Kiss A. 1983.), amelyek azonban önmagukban nem zárják ki a temetőnek legkésőbb a XI. század elején történő lezáródását.

Az ismertetésre kerülő 561. sír a négy honfoglalás kori „fjász” (310., 500., 510., 561.) egyike. Nyílcsúcs mindegyikben volt, az elsőként megtalált 310. sírban, valamint az 500.-ban találtunk kengyelt, az 500.-ban zabla is volt. Íjcsontok az 500. és az 510. sírban voltak, az 500.-ban nyíltegez vasalásának töredékeivel együtt csak íj-középcsont került elő. Az 561. sírban kerültek elő azok a nyíltegezhöz tartozó veretek, amelyek a tegez felüggesztését és (valószínűleg) zárását tették lehetővé, s hiteles hazai megfigyelésükre az első között nyílt lehetőségünk.³

A sír leírása: (1. ábra)

A felnőtt férfi sírjának tájolása ÉNy–DK. A sírgödör téglalap alakú, sekély (H: 268 cm Sz :69 cm M: 68 cm), láb felőli végén és a felsőtest bal oldalán (valószínűleg állatjárás által) kissé bolygatott. A sírgödör K-i vége kissé kiszélesedik, mintha másik sírban folytatódna, de ennek semmi nyomára nem bukkantunk. A feltárás során feltételeztük, hogy a lóbőr esetleges utántemetésének nyomait jelezné (László, 1944., 484. skk.), de sajnos erre utaló jeleket sem tapasztaltunk. A bolygatás leginkább a sír keleti végében 1990-ben megtalált „AG” objektum (középkori, kőből rakott kemence) későbbi beásásából származhat (1. térkép), mint ahogy ezt a sír betöltésében a lábfejek környékéről előkerült, s valószínűleg a kemencéből származó kalcinált csonttöredékek is jelzik (I. tábla 17, 18.). A ló, illetve a lószerszám betemetését azért is kizárhatjuk, mert a sírnak ezen a részén előkerült a bolygatáskor elmozdult lábujjak némelyike is, míg sem lócsontot, sem lószerszámra utaló töredékeket nem találtunk.

A váz közepes megtartású, nyújtott helyzetű, karok szorosan a test mellett, a koponya kissé balra billent.

A jobb alsó karra fektetve tegez- és tegezöv maradványai. A tegez alsó fele állat által megbolygatott (az ürgejárt követhető volt a sírgödör D-i oldalától a medencén keresztül a gödör É-i faláig), de a torok-része rekonstruálható, nagyrészt eredeti helyzetében található. A csat és a veretek sírban talált elhelyezkedéséből következően (2. ábra), úgy vélem, hogy a tegezt lecsatolt állapotban helyezhették a sírba. A csat tudniillik nem a függesztőfül felé néz, az első szíjosztó karika hátlapjával felfelé fordult. Ezen kívül világosan megfigyelhető volt, hogy a tegezt a jobb kar fölé helyezték, tehát nem szokásos viselési helyén (László, 1944. 371. o. 48. kép; Révész, 1985.) került a sírba. Az esetleges öv- és ruhadíszekre ezüstből készült, sima lemez és préselt rozetta-töredékek utalnak. A medence környékén festékrög, tűzkő (1. ábra 14.; I. tábla 19.), vas csat, vas kés (2. ábra 19.; I. tábla 16.) került elő.

Mellékletek:

1. Préselt ezüst boglár töredéke két lyukkal, a mellkasról (1. ábra 15.). Hasonló ezüst töredékek a medence és a tegez környékéről is előkerültek. Sajnos felszedés után mind-egyik elporladt, ill. oly mértékben sérült, hogy rekonstruálhatatlanná vált.

2. Tegez vasalások és tegez csont borításának töredékei (1. ábra 8., 21.; II. tábla 8–15/a). A tegez szájának jobb oldali merevítőjéből 21,6 cm-es darab maradt épen. Az ezen az oldalon elhelyezett függesztőfül 12 cm-re kezdődik a merevítőpálca végétől, belső nyílása 1–1,2 cm. A tegez 8,5 cm széles nyakát 1,5 cm széles, íves vaspánt merevítette (II. tábla 15/a).

A néhány megőrződött szegecs hossza alapján a tegez merev (valószínűleg fából készült) szerkezete 5–8 mm vastag lehetett.

3 A tegez általános szerkezetének tárgyalására nem kívánok jelen dolgozat keretein belül kitémni. A nyíltegezek szerkezetével (bőséges irodalmi adat feldolgozásával) behatóan foglalkozott Révész László (Révész, 1985.). Az algyői honfoglalás kori temetőben talált, in situ kiemelt tegez röntgentomográfiai vizsgálat alapján hitelesíthető szerkezetét pedig Kürti Béla a VEAB Archaeometriai Munkabizottságának 1991. november 28-án Veszprémben rendezett felolvasóülésén ismertette.

A feltehetőleg a tegez száját díszítő sima csontlemez nagyon töredékes állapotban maradt meg.

3. Vas nyílcsúcsok (2. ábra 9–14.; II. tábla 1–6.). Az előkerült klasszikus honfoglalás kori formát mutató 6 db nyílcsúcs alapvetően két típusba sorolható. Négy db szélesebb rombusz, ill. deltoid alakú (II. tábla 1., 3., 4., 6.), kettő pedig keskenyebb, levél alakú forma (II. tábla 2., 5.). Tüskéjük négyzet-, illetve téglalap keresztmetszetű, 4–5 mm átmérőjű, többségükön megmaradt fanyomokkal. Mindegyik tengelyében kissé vastagabb gerinc fut végig. Több darabon észleltünk a rozsdától átitatva megőrzött textil-lenyomatot. A nyílcsúcsok méretei (sorszámok a II. tábla sorrendjében):

1. a kissé homorú alsó éllel és domború felső éllel rendelkező nyílcsúcs megmaradt teljes hossza 8,85 cm (letörött tüskéjével - II. t. 7. - együtt 11,7 cm), legnagyobb szélessége 4,05 cm, vastagsága 0,31 cm.

2. H.: 7,98 cm, Sz.: 1,4 cm, V.: 0,37 cm

3. H.: 13,3 cm, Sz.: 4 cm, V.: 0,29 cm

4. H.: 9,25 cm, Sz.: 3,83 cm, V.: 0,3 cm

5. H.: 8,23 cm, Sz.: 1,23 cm, V.: 0,47 cm

6. H.: 9,02 cm, Sz.: 3,42 cm, V.: 0,44 cm

4. Vas kés (2. ábra 19, I. tábla 16.). Igen keskeny pengéjű (legnagyobb szélesség 0,7 cm), kis egyélű kés. Hegye letörött (a penge rekonstruált hossza 5,5 cm, nyéltüskéje 3 cm).

5. A tegez felfüggesztését és zárását biztosító szíjosztók, veretek.

Három darab hármass osztású küllős, három karélyos szíjosztó veret (átm.: 4 cm), közepén koszorúhoz hasonló díszítéssel (I. tábla 1–3., 2. ábra 1., 2., 20.). Egyikük a tegez nyaka alatt 6 cm-rel helyezkedett el, három db karcsú háromszög alakú, egyik csúcán lilomos végződésű, gyöngysorkeretes verettel együtt (2. ábra 1., 4.; I. tábla 8–10.). A háromszög alapja 1,6 cm, magassága 5 cm. A háromszög alakú lilomos vereteket 3–3, velük egybeöntött, 4 mm hosszúságú nittel szögecselték a bőrre. Mindhárom veret hármass tagolású félgömbös verettel csatlakozott a szíjosztó karikához. (A kis veretek hossza 1,8–1,9 cm, szélességük 0,6–0,7 cm. A felerősítésüket szolgáló egybeöntött 2–2 db szegecs 3 mm-re áll ki.) Egyikük eredeti helyzetében, a bőrrel együtt került elő (2. ábra 4.), így pontosan megfigyelhető volt a rögzítés módja. A negyedik háromszög alakú veret a bolygatás következtében a jobb medencelapát és a jobb alkarcsontok között került elő, kb. felébe törve (méretei: 1,6x2,4 cm). (Valószínűleg a középső és az alsó szíjosztó karikák között helyezkedhetett el, s már töröten került a sírba.)

6. Bronz csat vas pecekkel, a nyújtott ötszög alakú csattesten stilizált, tulipánt formázó fejű, sörényes, bojtos farkú állat (griff) ábrázolásával (2. ábra 6.; I. tábla 12.). A csattest mérete 3,5x2,2 cm, az omega alakú csatkarika 2x2,5 cm. Felerősítését 4 db, a csattesttel egybeöntött, 2 mm hosszúságú szegeccsel oldották meg.

7. A tegez függesztő bőrszíját a csat mögött két darab, stilizált állatfejre emlékeztető ornamentikájú, 1,6x1,4 cm-es kis veret díszítette (2. ábra 16–17; I. tábla 14–15.).

8. Szögletes vas csat töredékei (1. tábla 13.)

A sír legfontosabb és legérdekesebb leletei kétségkívül a tegezövet és a tegezt díszítő veretek, illetve a csat.

A csat ábrázolásának eddig csupán a Benepusztán előkerült szíjvégen találtam párhuzamát (Dienes, 1972. 10. o.). A két állatábrázolás megfogalmazásában nagyon közel áll egymáshoz, bár a vörsi kissé naturalisztikusabbnak tűnik, s a griff testtartása és a fark-bojt kiképzése kissé emlékeztet az avar griffábrázolásokra is.

A szíjosztó karikák funkciójának pontosabb meghatározására is mód nyílik az itt hitelesen feltárt, jól megfigyelt elhelyezkedésük, és a szinte pontos sztyepei párhuzamok alapján.

Ezek a karikák sok esetben lószerszámok között kerültek közlésre – nyilvánvalóan a kantárvat összeállításában is volt funkciójuk –, így a tegez díszítésében és függesztésében játszott szerepük kevésbé tűnhetett fel. Legutóbb Révész László az íjtartó készenléti tegezekkel foglalkozó munkájában közöl E. J. Gerewjanko nyomán egy hasonló, veretekkel kombinált szíjosztó karikát (Révész 1992. abb. 15.). A nyíltegezen alkalmazott díszítés pontos párhuzamát találhatjuk meg az SZ. A. Pletnyova által a magyarokhoz köthető Bolse Tigani, ill. Bolse Tarhani temetőkből, ahol a IX. sz. elejétől a X. sz. elejéig keltezett leletek között egy tegez rekonstrukcióját mutatja be (Pletnyova 1981. 166. o. 52. kép, 18. ábra). Ezen pontosan láthatjuk a szíjosztók elhelyezkedését, sőt (amennyire a közölt rajz alapján visszamérhető) a vörsi tegez megmaradt részének méretei is megegyeznek az általa közöltekével (3. ábra) (Pletnyova, 1981. 166. o. 52. kép. 14.).

A vörsi 561. sír jelentőségét a fentiek értelmében abban látjuk, hogy a hiteles megfigyelés alapján pontosítani tudtuk a szíjosztó veretek funkcióját, s a tegezöv csatjának benepusztaiával rokon ábrázolása megengedi azt a feltételezést, hogy az eltemetett férfiban a Dunántúlt megszálló honfoglalók első generációjának egyik tagját sejtessük.

IRODALOM

Dienes I.

1972 A honfoglaló Magyarok. Bp.

Huyghe R. (ed)

1968 Larousse Encyclopedia of Bizantine and Medieval Art. New York

Kiss Attila

1983 Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Bp.

Költő L.–Szentpéteri J.

1990 Adatok az avar asszimiláció kérdésköréhez. Egy kora középkori népesség régészeti emlékeinek feltárása Vörsön. Forrás, 1990/10. 69–78.

Költő L.–Lengyel I.–Pap I.–Szentpéteri J.

1992 Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannóniában (Egy Somogy megyei régészeti ásatás előzetes eredményei – Vörs) JAMÉ XXX–XXXII. 283–308. Nyíregyháza

László Gy.

1944 A honfoglaló magyar nép élete. Bp.

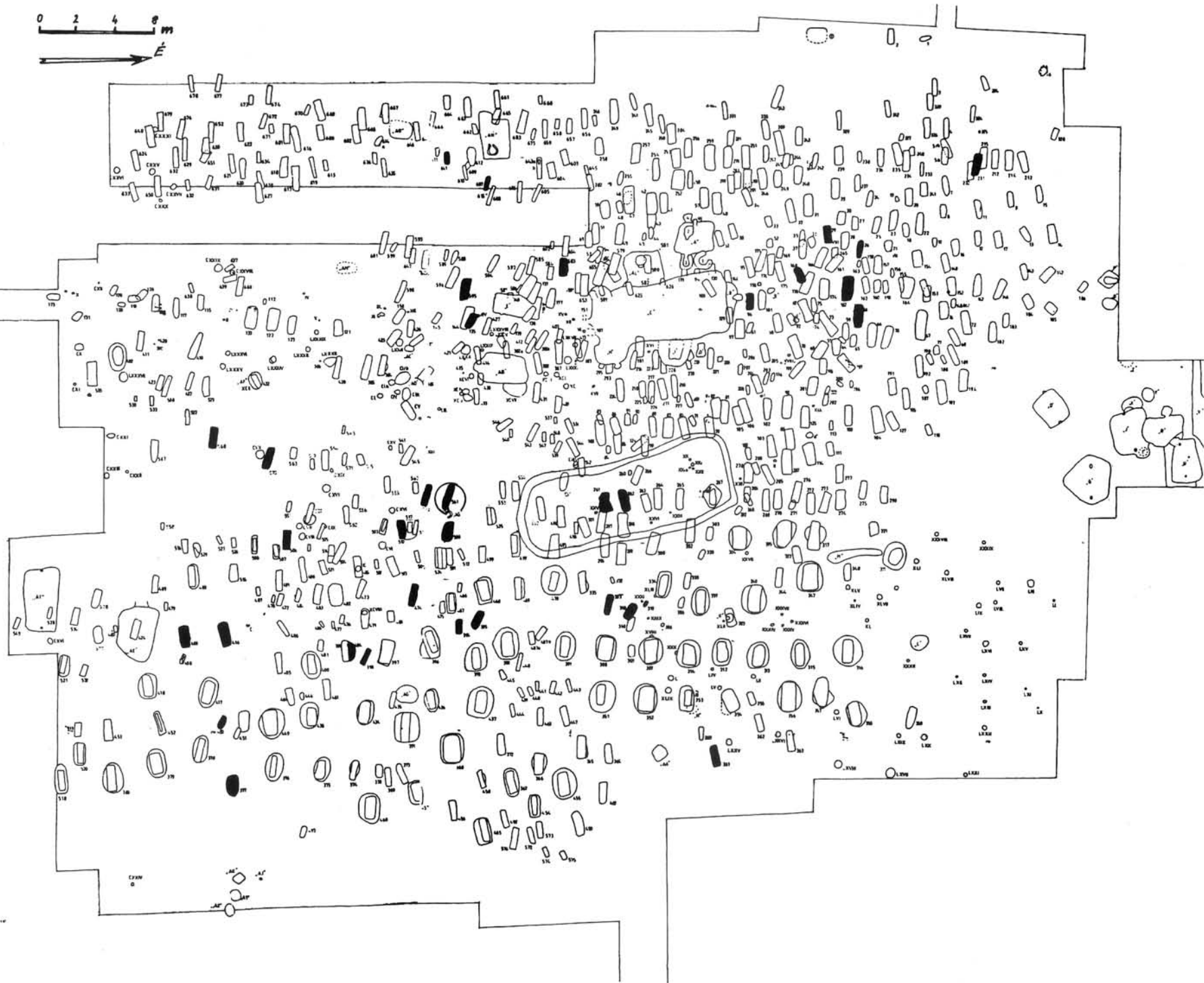
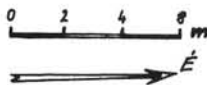
Sz. A. Pletnyova

1981 Rannije bolgari na Volge (in: Sztyepi Evrazii v epohu srednyevkovja Moszkva, 1981. 77–80., 166–167.)

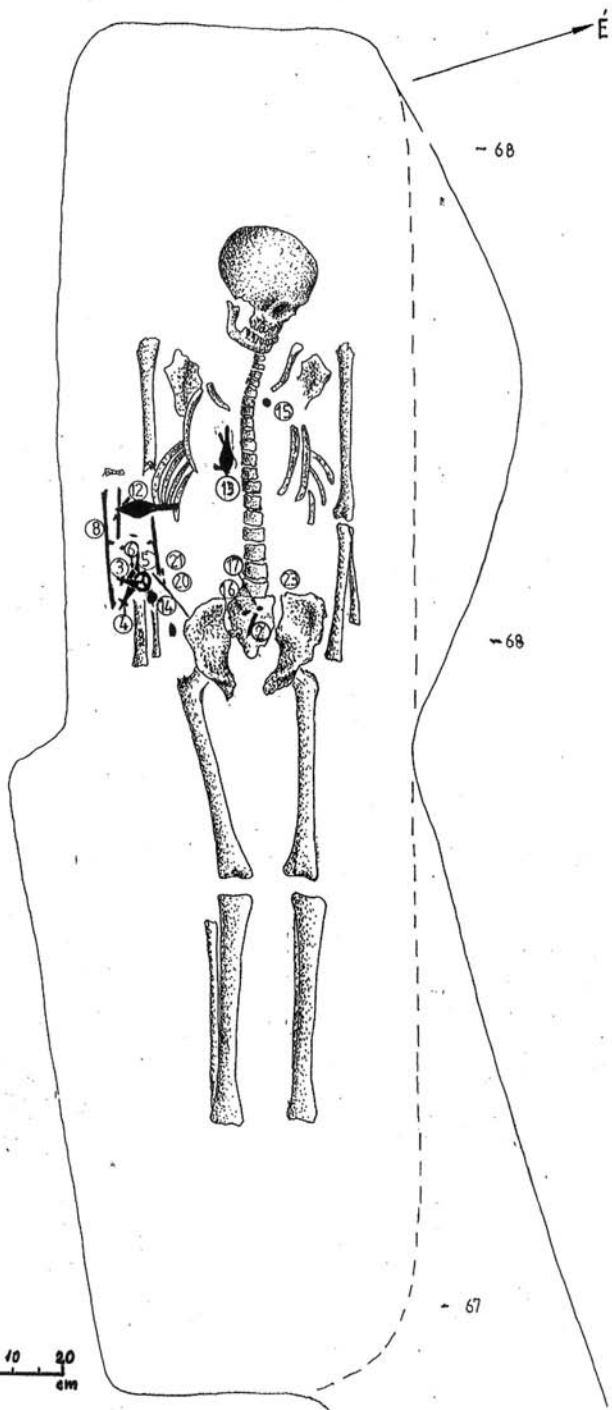
Révész L.

1985 Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez. AASzeg., 35–83.

1992 Die Bereitschafts-Bogenbehälter (Gorytos) in den Gräbern der ungarischen Landnahmezeit. ActaArchHung 44.

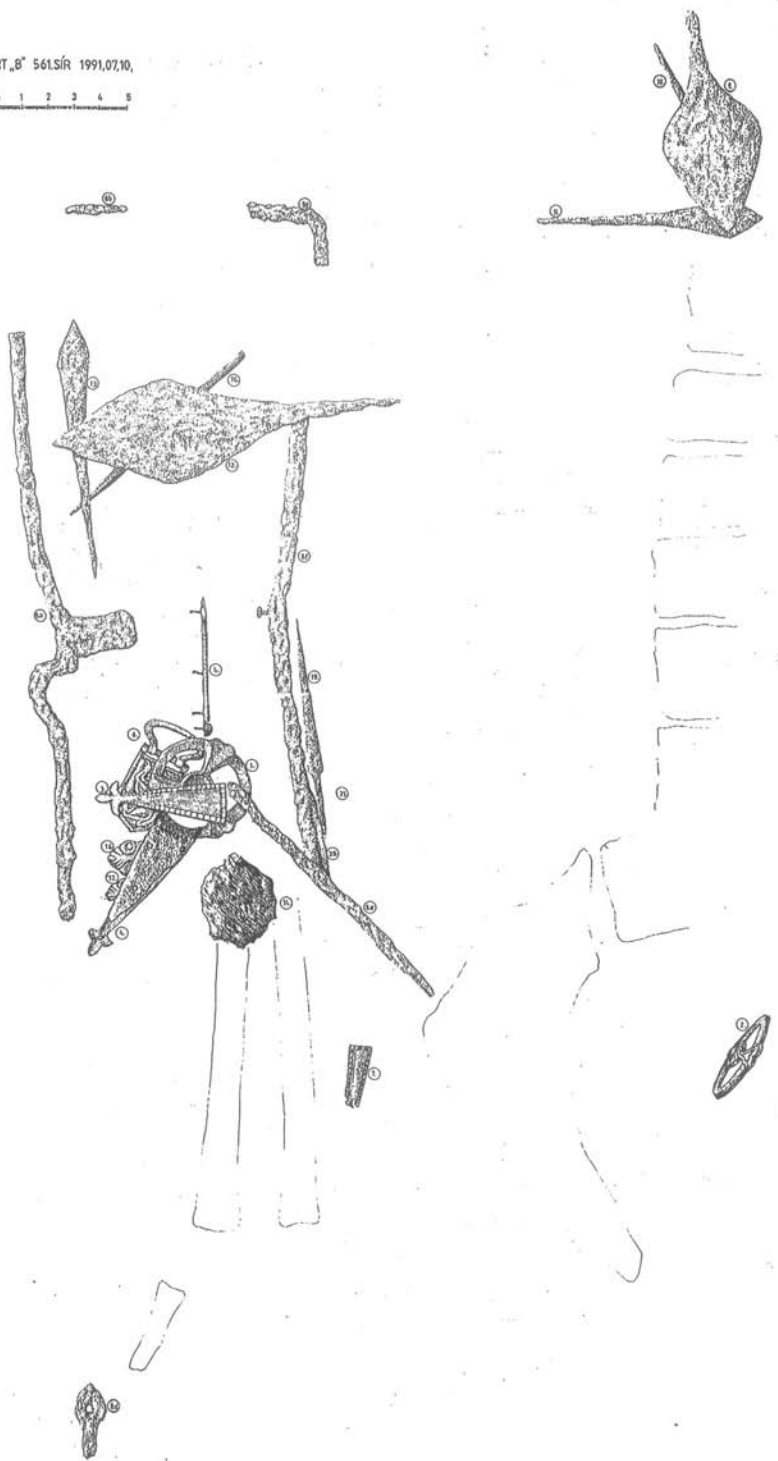

1. térkép. 1992-ig feltárt X. századi sírok a Vörs-papkerti temetőben

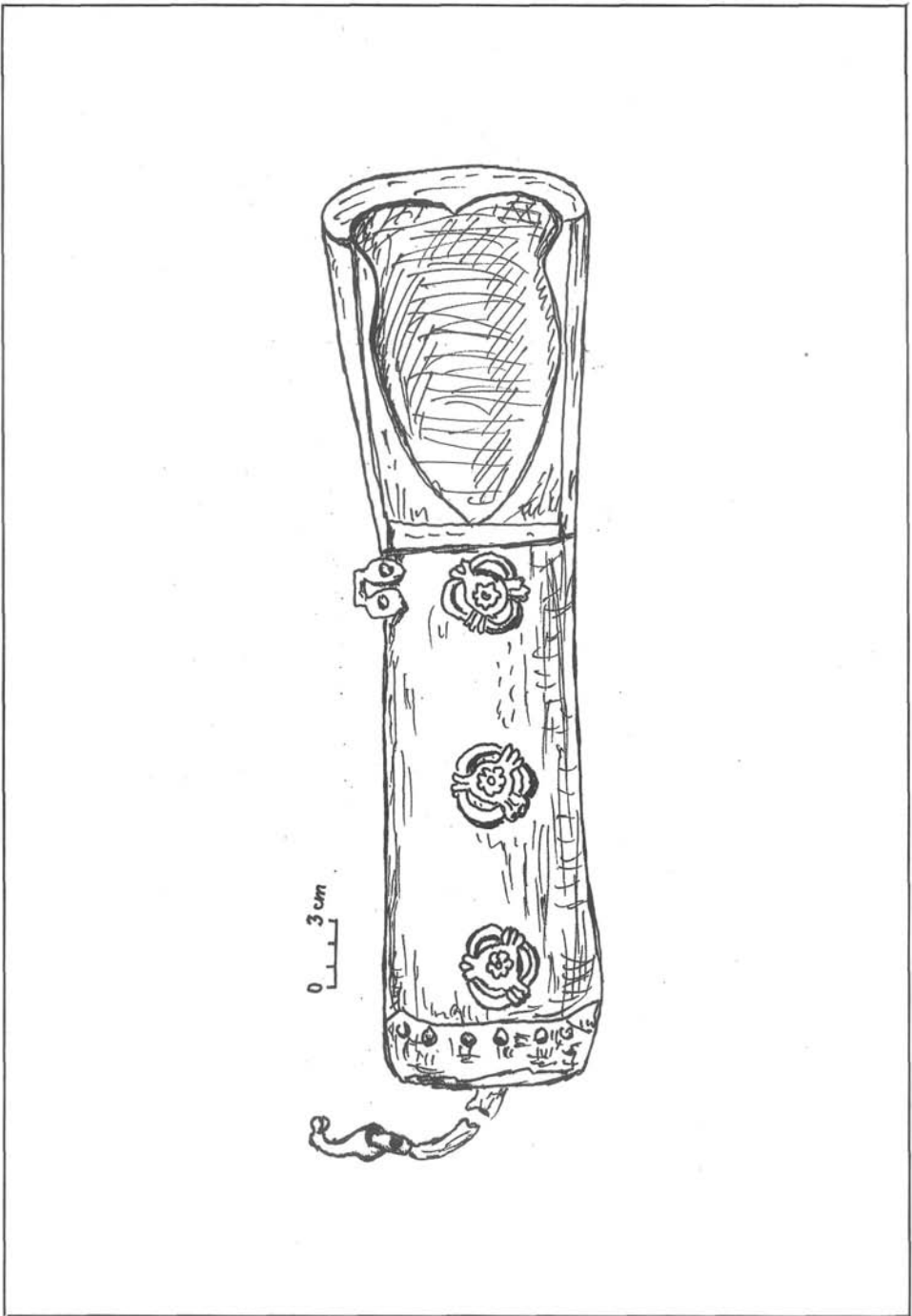

VÖRS-PARKERT, "B" 561. SÍR 1991.07.10.

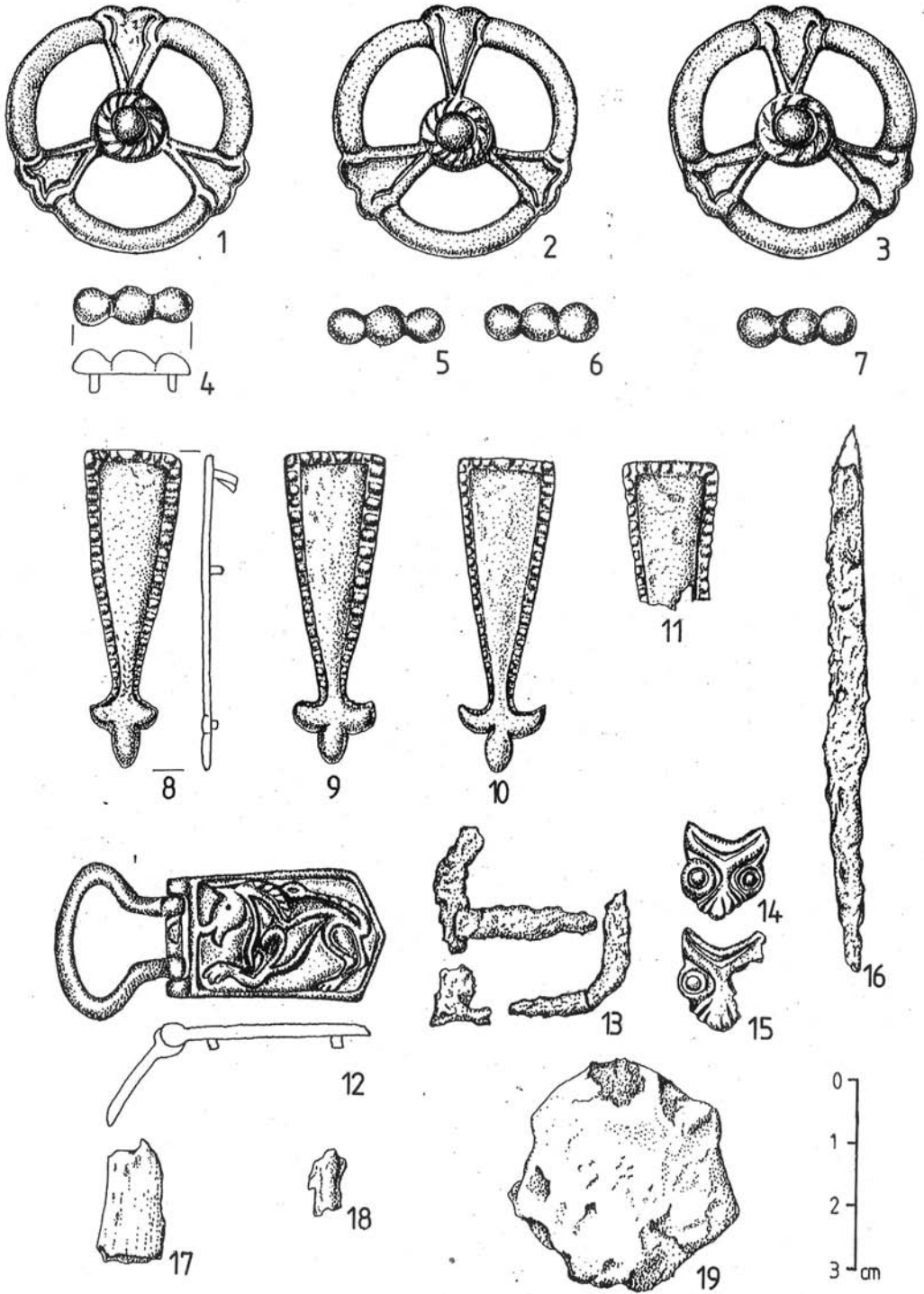
1. ábra. Az 561. sír rajza

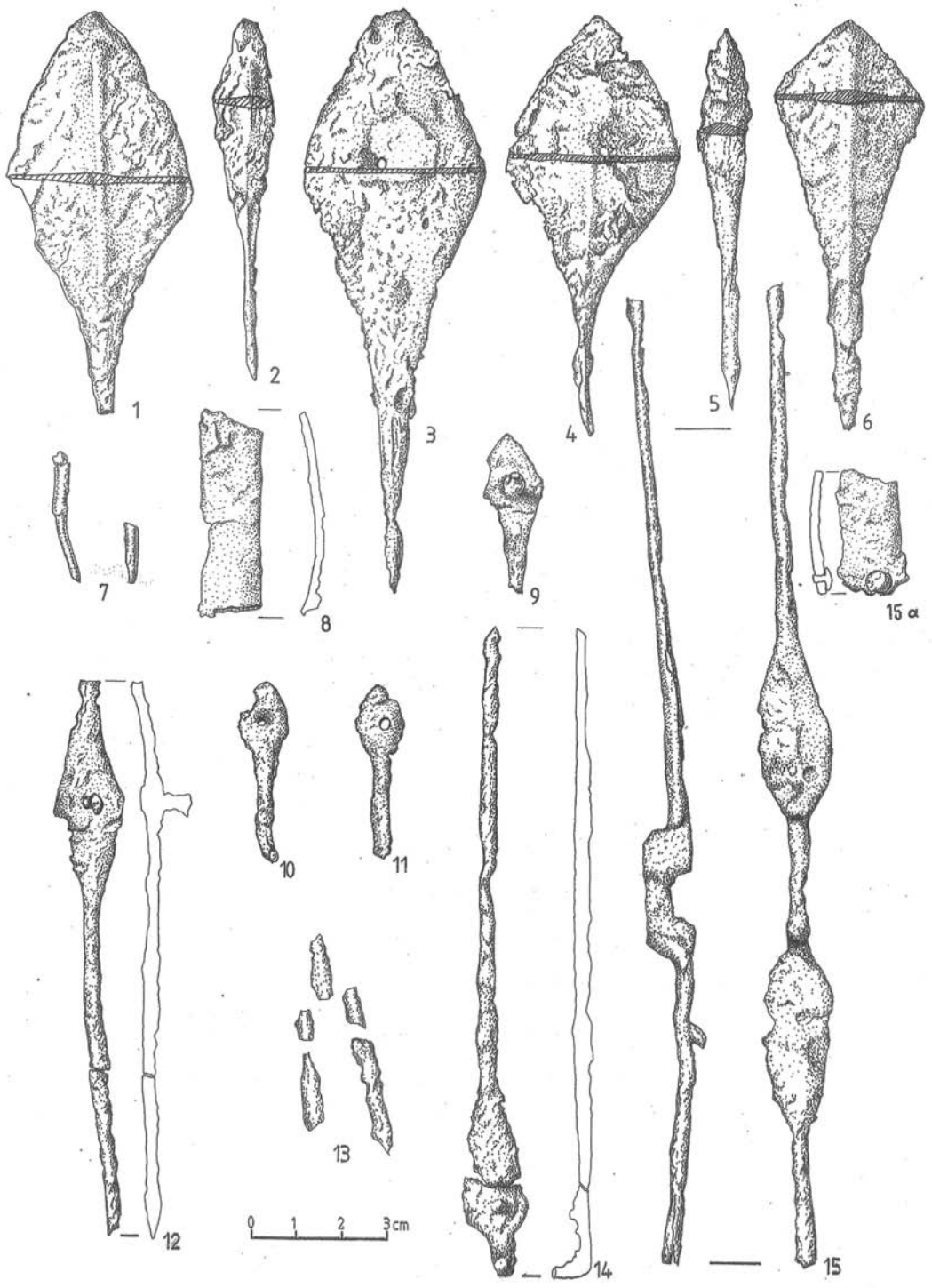
2. ábra. Részletrajz a tegezőről

3. ábra. A szíjostó karikák elhelyezkedése a tegezen Sz. A. Pletnyova nyomán

1. tábla. A tegez és a tegezöv veretei, és az 561. sír egyéb leletei

2. tábla. Nyílhegyek és a tegez merevülő vaspálcái

EIN LANDNAHMEZEITLICHER KÖCHER IN VÖRS (Resümee)

Bei Ausgrabungen, die mit Unterstützung der Westtransdanubischen Direktion für Wasserwesen am Kleinen Balaton stattfanden, kam am Fundort Vörs-Papkert ein Gräberfeld aus dem 8.–11. Jahrhundert zum Vorschein, von dem bis 1992 683 Gräber freigelegt wurden. Darunter lassen sich aufgrund des bisherigen Fundmaterials (Münze des Berengar rex, rhombische Hemdkragenverzierungen aus vergoldetem Silber, Ohrgehänge des Typs Saltowo, Steigbügel- und Pfeilspitzen-typen) sowie der Resultate aus naturwissenschaftlichen Untersuchungen 34 Gräber ins 10. Jh. datieren. Diese Gräber bilden keine eigenständige Gruppe, sondern sie sind auf dem ganzen Gelände des Gräberfeldes zu finden.

In vier der Bestattungen befanden sich Pfeilspitzen und in zwei stießen wir auf den Versteifungsbeschlag des Bogenbehälters. In Grab 561 kamen jene Bronzebeschläge mit Zinnüberzug ans Tageslicht, die Gegenstand der vorliegenden Arbeit sind. Exemplare, die den dreiteiligen Riemenverteilerbeschlägen ähneln, findet man in den Gräberfeldern von Bolsche Tigani und Bolsche Tarhani, die sich mit den Vorfahren der Ungarn verbinden lassen. Anhand authentischer Beobachtungen kann die Verzierung des Köchers rekonstruiert bzw. die Rolle der bislang eher dem Pferdegeschirr zugeordneten Riemenverteilerringe geklärt werden. Die einzige Parallele zur Greifendarstellung an der zum Befestigen am Köchergürtel dienenden Schnalle ist bisher der die Riemenzunge zierende Greif des Fundes von Benepuszta. Auf dieser Grundlage läßt sich der in Vörs bestattete Mann der ersten Generation der landnehmenden Ungarn zuweisen, von denen Transdanubien besetzt wurde.

László Költő

1. Karte:

Bis zum Jahre 1992 freigelegte Bestattungen des 10. Jahrhunderts im Gräberfeld Vörs-Papkert

Abb. 1

Zeichnung von Grab 561

Abb. 2

Detailzeichnung des Köchers

Abb. 3

Die Unterbringung der Riemenverteilerringe am Köcher, nach S. A. Pletnewa

Tafel 1

Der Köcher und die Beschläge des Köchergürtels sowie sonstige Funde aus Grab 561

Tafel 2

Pfeilspitzen und die versteifenden Eisenstäbe des Köchers

НАЛУЧЬЕ ЭПОХИ ОБРЕТЕНИЯ РОДИНЫ ИЗ ВЁРША

(Резюме)

До 1992 года в могильнике VIII–XI вв. Вёрш-Папкерт было открыто 683 погребения. Исследования велись в рамках аварийных раскопок на территории Малого Балатона при финансовой поддержке Дирекции водного дела западного Задунавья. На основании находок (монета Беренгара рекса, нашивки ворота ромбической формы из позолоченного серебра, серьга салтовского типа, типы наконечников стрел и стремен), а также естественно-научных анализов 34 погребения датируются X веком. Эти погребения не образуют группы, а рассеяны по всей территории могильника.

В четырёх таких погребениях были найдены наконечники стрел, а в двух – скобы налущья. В погребении 561 были найдены те бронзовые бляшки с оловянным покрытием, о которых пойдет речь в данной статье. Аналогии накладкам с трёхлопастным орнаментом были найдены в Больших Тиганах и Больших Тарханах – могильниках, связываемых с древними венграми. На основании достоверных наблюдений можно сделать реконструкцию орнаментации налущья, а также роли колец-распределителей ремней, которые до сих пор относили к конской сбруе. Единственной аналогией изображения грифона на пряжке, служившей для скрепления пояса налущья, является грифон, украшавший наконечник ремня из Бенепусты. На основе этих фактов мужчина, погребенный в Вёрше, может считаться представителем первого поколения обретателей родины, занявших Задунавье.

Ласло Кёлтё

Карта 1. Погребения X века, открытые до 1992 г. в могильнике Вёрш-Папкерт

Рис. 1. Чертёж погребения 561

Рис. 2. Чертёж налущья

Рис. 3. Расположение распределительных колец на налущье (по С. А. Плетневой)

Таблица 1. Накладки налущья и пояса налущья, прочие находки из погребения 561

Таблица 2. Наконечники стрел и железные скобы налущья